

**ATEMPTATS
DE BARCELONA:
L'EXPLICACIÓ
IMPOSSIBLE,
LES POSSIBLES
EXPLICACIONS**

Moussa
Bourekba

Investigador,
CIDOB

CIDOB REPORT
02- 2018

Un imam, una cèl·lula composta per gent molt jove i una mesquita. A primera vista, la configuració dels atemptats de Barcelona i Cambrils (17A) reuneix diversos elements que permeten rebutjar rotundament la plèthora de treballs d'investigació que consideren com a secundàries les dimensions religiosa i cultural en els processos de radicalització. Els autors del 17A eren tots marroquins; el seu guru, un imam, i tots eren musulmans. No obstant això, dos elements d'anàlisi semblen haver confós alguns observadors: d'una banda, en contra dels qui equiparen la radicalització amb la manca d'integració i la marginalitat urbana, en aquest cas els terroristes eren d'una petita població del Prepirineu català; de l'altra, estaven aparentment *integrats*. Tot i els interrogants que plantegen aquests elements, sembla que els ha estat prestada poca atenció. Alguns expliquen aquesta manca de reflexió per l'agenda política –marcada pel desafiament independentista–, mentre que altres la interpreten com el resultat d'una falta de voluntat per fer front a debats sensibles, però fonamentals, com ara la qüestió de la integració, la convivència i el sentiment de pertinença. Una altra possibilitat és que estiguem immersos en determinats discursos sobre la interculturalitat i la integració (exclusivament en els seus aspectes socioeconòmics) que ens impedeixin reflexionar amb més profunditat sobre els interrogants que plantegen aquests atemptats.

Més enllà de les raons per les quals aquest episodi ha desaparegut del debat públic, vam entendre per què va ocórrer el que va ocórrer el passat agost a Barcelona i Cambrils? I, sobretot, hem après les lliçons d'aquest drama? Per abordar aquestes qüestions, en primer lloc, analitzarem els marcs d'anàlisi aplicats al 17A i, en segon lloc, proposarem algunes línies de reflexió per promoure una aproximació holística i multidimensional al fenomen de la radicalització, aproximació més que requerida en un context en què l'amenaça terrorista, lluny de ser aturada, segueix present.

La «marroquinitat» dels terroristes

Tal com assenyala Garcés-Mascareñas (2018) en aquest mateix informe, la reacció de Barcelona al 17A va ser diferent en la mesura que, a diferència d'altres països, no va donar lloc a declaracions de guerra de l'Estat espanyol, ni a la designació d'un enemic interior. No obstant això, aquests atemptats van generar debats similars als que hi va haver i hi continua havent en altres països europeus. En aquest sentit, part del debat es va centrar en l'origen –i, per extensió, en el país d'origen– dels terroristes. Diversos analistes i periodistes van avançar que aquest element constitueix una variable explicativa clau en el procés de radicalització segons un raonament en tres etapes: en primer lloc, els autors del 17A són tots marroquins; en segon lloc, aquesta dada té tota la seva importància ja que la immensa majoria dels responsables dels atemptats de París (13 de novembre de 2015) i Brussel·les (22 de març de 2016) eren també marroquins; finalment, s'hauria de prestar especial atenció a la dimensió cultural i religiosa, ja que Catalunya –on viuen el 29% dels marroquins residents a Espanya– és la principal comunitat autònoma d'on procedeix bona part dels detinguts empresonats per gihadisme.¹ Per tant, conclou el mateix raonament, s'intueix una possible relació entre la nacionalitat i la propensió a cometre actes de terrorisme gihadista.

Si és cert que aquests són fets indiscutibles, el raonament esmentat és problemàtic quant a la seva interpretació i a les conseqüències que pot comportar. En aquest sentit, s'ha destacat en repetides ocasions l'existència d'una suposada «connexió marroquina» (*Moroccan connection*) en diversos articles d'anàlisi (Feuer i Pollock, 2017). Sense precaució suficient pel que fa a la distinció entre residents marroquins al Marroc i membres de la diàspora, algunes anàlisis van combinar elements d'identitat i de context relacionats, directament o indirectament, amb els autors del 17A. Per exemple, es va fer èmfasi en els llaços de parentiu transnacionals, cosa que podria explicar una possible *contaminació* ideològica dels membres de la diàspora pels seus familiars del Marroc. Es va parlar del nombre important de combatents estrangers que procedeixen d'aquest país a les files d'organitzacions com ara Estat Islàmic (EI) o Al-Qaeda a Síria i l'Iraq, per concloure amb la idea de la radicalització de certa part de la població marroquina. Així mateix, es va insistir sobre el paper dels marroquins (els joves terroristes i l'imam) a cada baula de la cadena que uneix Raqqa amb Ripoll per donar al fenomen una dimensió cultural. Finalment, es va formular la hipòtesi que el «fracàs de la reforma de

1. Segons Reinares *et al.* (2017), el 23,2% dels presos per activitats relacionades amb el terrorisme gihadista procedeix de Catalunya.

l'islam al Marroc» explica per què l'extremisme violent resulta atractiu per a alguns marroquins que viuen a Europa.

En la mateixa línia, altres arguments –previs al 17A– insisteixen, per exemple, en la humiliació i la repressió històrica dels amazics al Marroc. Aquest passat heretat es posava, així, en paral·lel amb els actuals problemes d'integració i exclusió dels membres de la diàspora marroquina a Europa. És el cas d'un article publicat pocs dies després del 17A al diari *Le Monde* amb el títol polèmic de «Marroc exporta els seus gihadistes» (Khosrokhavar, 2017). Si és cert que el sentiment d'exclusió pot constituir un factor de radicalització, podem realment explicar les accions dels autors del 17A, criats a Espanya, a la llum d'un context i una història marroquins? I, sobretot, podem concloure que «la diàspora marroquina mostra signes de radicalització, especialment la d'origen amazic», tal com apunta Farhad Khosrokhavar (2017) en l'article esmentat anteriorment?

La raó de l'origen com a principal variable explicativa resulta més atractiva pel fet que simplifica un fenomen complex: orienta el debat cap a causes i culpables aliens a la societat (si són marroquins, és perquè el problema prové de la seva educació, la seva cultura o la seva religió) i, per tant, modifica els termes mateixos de la discussió. Des d'aquesta perspectiva, ja no es tracta de qüestionar la societat en què vivien els individus, ni la seva trajectòria personal, sinó més aviat de centrar el debat en el paper de l'origen com a factor de permeabilitat a la ideologia salafista gihadista. No obstant això, en comptes d'extrapolar certes conclusions basades en els seus orígens, no és més apropiat centrar-se en el seu recorregut biogràfic (context, socialització primària i secundària, etc.) per tal de comprendre millor la dimensió subjectiva del seu compromís? L'aportació d'aquest article serà plantejar una reflexió sobre el risc que correm en vincular el procés de radicalització a una forma de determinisme cultural o territorial en lloc de centrar-nos en les condicions que permeten que aquest fenomen prengui cos.

**LA RAÓ DE L'ORIGEN
COM A PRINCIPAL
VARIABLE EXPLICATIVA
RESULTA MÉS
ATRACTIVA PEL FET
QUE SIMPLIFICA UN
FENOMEN COMPLEX:
ORIENTA EL DEBAT CAP
A CAUSES I CULPABLES
ALIENS A LA SOCIETAT**

El sentiment de pertinença: *quid* de la qüestió de la integració

Recents estudis biogràfics dels candidats a la gihad a Síria i l'Iraq (sobretot en el període 2014-2015) assenyalen una creixent diversificació dels perfils: la imatge del terrorista gihadista marginat que procedeix dels suburbis està rebatuda pels fets (Roy, 2017). En el cas del 17A, respecte a l'espinesca qüestió de la integració, es van reiterar dues afirmacions sorprenents: es va declarar que els

joves de Ripoll estaven «integrats» i, com a conseqüència d'això, que un individu perfectament integrat es pot radicalitzar. Sobre la base de criteris dubtosos, es va afirmar en nombroses ocasions que els autors del 17A estaven plenament «integrats», ja que parlaven perfectament el català (sota aquest criteri del coneixement de la llengua del lloc on viuen, la majoria dels gihadistes europeus estan *completament integrats*), i que alguns d'ells treballaven o practicaven esports. Per tant, el testimoni de Núria Perpinyà, tècnica de convivència i participació ciutadana de Ripoll, qui afirmava que els joves de Ripoll «estaven integrats» (Àvila, 2017) va ser àmpliament repetit, sense que això donés lloc a una reflexió relacionada amb la definició mateixa d'*estar integrat* o un balanç sobre els pros i els contres de l'actual model d'integració a Espanya.

Ara bé, sota quins criteris algú pot decretar que una altra persona «està integrada» sense fer referència en cap moment al sentiment de pertinença?

ES VA AFIRMAR EN NOMBRESES OCASIONS QUE ELS AUTORS DEL 17A ESTAVEN PLENAMENT «INTEGRATS», JA QUE PARLAVEN PERFECTAMENT EL CATALÀ, TREBALLAVEN O PRACTICAVEN ESPORTS. ARA BÉ, SOTA QUINS CRITERIS ALGÚ POT DECRETAR QUE UNA ALTRA PERSONA «ESTÀ INTEGRADA» SENSE FER REFERÈNCIA EN CAP MOMENT AL SENTIMENT DE PERTINENÇA?

En aquest sentit, el testimoni del cosí d'un dels terroristes contrasta amb l'afirmació anterior: «Sí, ens criem aquí i no tenim problemes de convivència, però som i sempre serem els moros. Al col·legi érem els moros i les noies no volien sortir amb nosaltres. I els grans creuen que venem haixix» (Carretero, 2017). El contrast entre les declaracions d'un membre de la societat d'acollida (tècnica de convivència) i les d'un membre del col·lectiu al qual ens referim aquí (immigrants marroquins) ens convida a reflexionar en profunditat sobre l'ús que es va fer del concepte d'*integració*. Si la *integració* s'entén com el 'procés que consisteix a ser acceptat com a part de la societat' (Penninx i Martiniello, 2004), és imprescindible tenir en compte les tres dimensions que determinen aquest procés: la dimensió politicolegal (residència, drets polítics, etc.); la dimensió socioeconòmica (posició social i econòmica, accés i participació en les institucions, etc.) i la dimensió cultural i religiosa. Si les dues primeres es poden mesurar amb criteris objec-

tius (tenir la residència, tenir una feina, anar a l'escola, etc.), la tercera és molt més difícil d'identificar en la mesura que «pertany no solament a l'àmbit de *les percepcions i les pràctiques* dels immigrants i de la societat d'acollida, sinó també a les reaccions recíproques a la diferència i la diversitat» (Penninx i Garcés-Masareñas, 2016). En primer lloc, perquè es tracta més de percepcions que de diferències objectives relacionades, per exemple, amb la diversitat (ètnica, cultural, religiosa). En segon lloc, perquè aquelles percepcions es manifesten

de manera diferent segons el nivell analitzat (individual, col·lectiu i institucional). Per tant, la idea que els «xavals de Ripoll» estaven integrats es basa en gran part sobre dues de les tres dimensions de la integració, excloent-ne una aquí fonamental i difícilment mesurable: la cultural, que fa referència al sentiment de pertinença a la societat.

La dimensió cultural és decisiva, ja que els processos de radicalització impliquen sistemàticament tres ruptures que es plasmen de manera consecutiva (Crettiez *et al.*, 2017): ruptura amb la societat, considerada impia per no aplicar la «lleï divina» i en guerra contra els musulmans; ruptura amb la família, considerada massa tendent a la laxitud en termes religiosos (és a dir, que no segueix el credo salafista gihadista), i ruptura amb la comunitat musulmana que, si no comparteix la mateixa ideologia, és considerada «infidel» (o de «falsos musulmans»). L'existència d'aquesta triple ruptura fa llavors imprescindible l'anàlisi del sentiment de pertinença –sempre que es pugui identificar– per a la comprensió dels processos de radicalització, ja que influeix en la trajectòria personal i íntima dels individus. Nombrosos relats biogràfics de terroristes i treballs d'investigació (Gurr, 2012) han demostrat que una experiència personal que genera, per exemple, un sentiment d'injustícia o d'exclusió, constitueix sovint el desencadenant dels processos esmentats. Aquestes experiències nodreixen un sentiment d'exclusió que és preexistent al procés de radicalització, o que va sent alimentat per la ideologia gihadista o, fins i tot, totes dues coses alhora. Segons la visió del món que promou aquesta ideologia, la convivència dels musulmans és impossible a Occident: d'una banda, sosté que qualsevol forma d'exclusió que pateixen els musulmans (racisme, discriminació, islamofòbia, etc.) demostra el caràcter antiislàmic d'Occident. De l'altra, aquesta guerra s'estén a escala internacional amb múltiples intervencions de nacions occidentals en països musulmans (l'Afganistan, l'Iraq, Síria, Líbia, Mali, etc.). Aquesta dimensió d'exclusió exerceix un paper central en la propaganda de les organitzacions terroristes gihadistes, ja que pot proporcionar una explicació lògica i coherent al sentiment d'exclusió patit per un individu i, *in fine*, convèncer-lo que la seva salvació passa per una revenja contra la societat acusada d'excloure'l i/o de matar altres musulmans.

Des d'aquest punt de vista, la idea que un individu perfectament integrat es pot convertir en terrorista mereix una major atenció. Si es tenen en compte els criteris *objectius* d'allò que és *integrat*, podem comprendre, seguint l'enfocament culturalista, que els orígens culturals, ètnics i religiosos constitueixen *per se* factors de vulnerabilitat a la ideologia gihadista. Dit d'una altra manera, l'enfocament culturalista comporta el risc de considerar que les àrees geogràfiques amb major concentració d'immigrants i fills d'immigrants –en aquest cas marroquins– presenten *necessàriament* major probabilitat de radicalització. D'aquí la necessitat de superar aquesta concepció

indefinida de la integració per poder aprofundir sobre els factors de radicalització. En primer lloc, adoptant una perspectiva socioeconòmica, atès el paper exercit per certs *push factors* (factors d'incitació), com el sentiment d'injustícia, les experiències de discriminació, el rebuig de les institucions o el sentiment d'exclusió. En segon lloc, aprofundint en aquesta reflexió gràcies a l'anàlisi de la geografia humana de la radicalització (xarxes terroristes, llocs de socialització, llaços de parentiu), tenint en compte la distinció entre individus radicalitzats i agents radicalitzants, per cartografiar amb més concreció les vies per les quals circula la ideologia salafista gihadista.

De l'aproximació objectiva a l'aproximació subjectiva: el necessari canvi d'escala

L'explicació centrada en les dimensions culturals o religioses de la radicalització no solament és inadequada, sinó també perillosa. És insuficient en la mesura que no explica per què, sota les mateixes condicions socioeconòmiques, geogràfiques, culturals i religioses, alguns es radicalitzen, i altres, no. En aquest sentit, tal explicació ens impedeix entendre, per exemple, la sobrerepresentació de conversos europeus a les files gihadistes. A més, aquesta lectura tendeix a interpretar la radicalització com un fenomen causal, en comptes d'entendre'l des d'una perspectiva processual. Tanmateix, és sobretot un procés multidimensional en el qual s'interrelacionen quatre dimensions: personal/psicològica (vegeu la llista de *push factors* esmentats anteriorment), socioeconòmica (teoria de la «privació relativa» [*relative deprivation*]), política (vegeu l'apartat següent) i religiosa (corrent salafista gihadista). Aquestes dimensions es poden combinar o no i, precisament per aquesta raó, tan erroni és basar-ne l'anàlisi en una de sola, com considerar anormal una situació en la qual una d'elles no hi estigui present. Així, per a *fills d'immigrants* procedents d'àrees socioeconòmicament marginades, la radicalització pot donar cos a l'odi generat pel sentiment d'exclusió, mentre que per a *conversos de classe mitjana* pot constituir una resposta a un buit d'autoritat. Tant els orígens com les motivacions varien d'un individu a l'altre; per tant, és impossible basar-se en esquemes d'anàlisi lineals.

D'altra banda, en sobreestimar la religiositat d'alguns individus, o fins i tot la seva tendència a identificar-se amb la comunitat musulmana, la lectura culturalista no té en compte els nombrosos treballs d'investigació que subratllen, en primer lloc, la manca de coneixement teològic de bona part dels gihadistes europeus (Perliger i Milton, 2016) i, en segon lloc, la importància dels individus en la introducció d'idees radicals dins d'un grup. Tal com assenyala Nafees Hamid (2017), «contràriament a la creença popular, la identificació amb l'islam o l'umma (comunitat musulmana) no determina la voluntat de lluitar i morir pels ideals gihadistes. És l'existència de creences

compartides entre amics propers el que estimula la voluntat de cometre actes de violència.» En altres paraules, la radicalització és sobretot un procés de socialització, ja sigui per introduir una ideologia extremista violenta dins un grup i normalitzar-la, reclutar els seus amics i familiars, o compartir una visió del món i comprometre's amb un projecte decidit pel grup o l'organització a la qual van jurar lleialtat (*hijra* cap a Síria o Iraq, atemptat). Aquest procés passa sovint en cercles tancats d'amics o familiars (en el cas de la cèl·lula de Ripoll, els membres eren parelles de cosins i de germans) i en llocs allunyats de les mirades (fora de la mesquita de Ripoll) (Ordiales, 2017).

De fet, un estudi dut a terme pel Real Instituto Elcano (García-Calvo i Reinares, 2016) reflecteix aquesta dimensió social de la radicalització: més del 95% dels detinguts per terrorisme gihadista a Espanya pertanyien a cèl·lules, grups i xarxes, mentre que el percentatge de «llops solitaris» no supera el 5%. La tendència esmentada s'observa també en l'àmbit europeu: més d'un terç dels gihadistes belgues van ser reclutats només per dues persones (Van Ostaeyen, 2016), mentre que a França, segons van demostrar Pierre Puchot i Romain Caillet (2016), les xarxes terroristes que existeixen des de finals dels anys vuitanta –afiliades primer al Grup Islàmic Armat (GIA) algerià i, després, a Al-Qaeda– van jugar i continuen jugant un paper crucial en l'expansió del gihadisme a França i a Europa. Aquestes xarxes, transnacionals gairebé des que es van implantar a Europa, s'estructuren, es dissolen i es reestructuren d'acord amb les circumstàncies locals (trajectòries individuals, serveis d'intel·ligència) i internacionals (conflictes).

Finalment, la lectura enfocada sobre criteris culturals i religiosos planteja un risc a l'hora d'implementar mesures antiterroristes –com la de la vigilància– orientades a àrees poblades per musulmans, immigrants i fills d'immigrants. Cal subratllar que la vigilància massiva, a més de ser costosa i poc efectiva, pot crear una sensació d'alienació entre les poblacions al·ludides en llançar sospites sobre la comunitat musulmana en general.² Aquest va ser el cas de programa *Prevent*, al Regne Unit, i, recentment, del Protocol de prevenció, detecció i intervenció de processos de radicalització islamista (*Proderai*), que ha suscitat nombroses crítiques per part de la societat civil catalana a causa del risc d'estigmatització que comporta (França, 2017).

En definitiva, el que està en joc aquí és el canvi d'escala en l'anàlisi dels processos de radicalització dels autors del 17A: es tracta de combinar l'anàlisi

2. Vegeu l'extens informe d'Amnistia Internacional: *Dangerously Disproportionate: The Ever-expanding National Security State in Europe* (17 de gener de 2017) (en línia) <https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/5342/2017/en/>.

centrada en aspectes culturals (escala macro) amb una anàlisi subjectiva (escala micro), enfocada sobre els actors (xarxes, interaccions) i, mitjançant un procés comparatiu horitzontal, posar-la en perspectiva amb altres formes de radicalització, ja siguin religioses, sectàries o polítiques. En aquest sentit, el fenomen de radicalització gihadista que ens ocupa recorre a mètodes d'adoctrinament i reclutament similars als moviments sectaris i polítics extremistes (per exemple, certs grups d'extrema dreta): reclutament selectiu, aïllament gradual, inclusió en un grup tancat, identificació d'un enemic, reconeixement d'una causa noble que justifiqui qualsevol acte, familiarització amb codis i normes del grup i pas a l'acte violent.

Aquesta aproximació serveix per a un doble propòsit: permet *desculturar* la nostra comprensió del fenomen mentre obre noves possibilitats a l'hora d'entendre'l i de proporcionar respostes als reptes que planteja (prevenició, contranarratives i narratives alternatives, etc.). Des d'aquesta perspectiva, poden anar emergint debats menys apassionats i més pragmàtics com, per exemple, el de la relació entre les presons i la radicalització: el cas d'Abdelbaki Es Satty (García, 2017) és un entre els molts que recorden que la presó és un entorn propici al desenvolupament del terrorisme gihadista (reclutament, procés de radicalització i planificació d'atemptats). Segons un estudi publicat pel Centre Internacional per a l'Estudi de la Radicalització i la Violència Política (ICSR), un de cada sis gihadistes europeus s'ha radicalitzat a la presó (Neumann, 2016). Des de l'àmbit de la recerca, es pot plantejar llavors la pregunta següent: és el gihadisme la continuació d'una carrera criminal per un compromís politicoreligiós?

En altres paraules, cal desenvolupar –paral·lelament a un marc d'anàlisi *objectiva* i a escala macro– lectures enfocades en la dimensió subjectiva del compromís de la lògica extremista violenta.

La radicalització com a compromís politicoreligiós

Davant les lectures focalitzades en la dimensió cultural i religiosa de la radicalització, altres discursos es van centrar en l'entorn en què es van criar i van créixer els autors del 17A per explicar el perquè dels atacs. Així, es van plantejar qüestions vinculades, per exemple, a la marginalització socioeconòmica a Espanya. A diferència de la lectura anteriorment analitzada, aquesta altra planteja el debat en termes diferents: en comptes de centrar-se en l'origen o el país d'origen, posa l'atenció en la trajectòria pròpiament dita dels autors del 17A i, per tant, insisteix que aquesta tragèdia *també* té a veure amb la societat en què es troben els perpetradors. D'aquesta manera, superposa les variables socioeconòmiques a les variables culturals per demostrar que diversos factors –de caràcter socioeconòmic– tenen un paper

en el procés de radicalització. Aquest enfocament té el mèrit d'aportar una altra perspectiva: establir relacions entre la posició socioeconòmica i possibles factors que poden donar lloc a processos de radicalització.

Malgrat el mèrit que tenen aquests discursos a l'hora de canviar els termes del debat, semblen menystenir, igual que les altres lectures, una dimensió gairebé defugida en les anàlisis del 17A: la dimensió política de la radicalització i, per extensió, del terrorisme gihadista. Si bé els processos de radicalització es refereixen a trajectòries personals i a l'entorn, en certs casos provenen també d'un procés de compromís que comporta una dimensió política (Burgat, 2008). En aquest sentit, s'ha ocultat una distinció necessària: allò que diferencia els ideòlegs gihadistes dels seus executants. Si bé és cert que els autors del 17A van ser reclutats, adoctrinats i instrumentalitzats per Abdelbaki Es Satty, el fet és que es tracta efectivament d'una cèl·lula terrorista estructurada, afiliada a una organització transnacional (Estat islàmic) i amb una ideologia politicoreligiosa (salafisme gihadista).

Encara que sigui molt minoritari en el món musulmà, el salafisme gihadista constitueix un corrent religiós consolidat a escala global –fins i tot a Europa–, especialment en les tres últimes dècades. Ha construït un paradigma ideològic coherent i ha renovat els ideòlegs en les seves files amb un projecte polític clar: crear un estat amb les seves pròpies institucions. En altres paraules, no es tracta de gent despistada o violenta *per se*, sinó de partidaris d'un corrent que té els seus referents, els seus raonaments extremament racionals i la seva pròpia lògica religiosa. «Segons el seu punt de vista, aquesta ideologia constitueix un tot coherent. No han contret una malaltia, han abraçat una visió del món.»³ (Puchot i Caillet, 2016: 288) En aquest sentit, atribuir els processos de radicalització dels autors del 17A a una simple qüestió de nens desorientats i víctimes de la manca d'integració, o a qüestions exclusivament relacionades amb la marginació socioeconòmica, eclipsa aquesta dimensió de la radicalització que comporten els atemptats del 17A. Ens fa córrer el risc de desconsiderar el potencial d'atracció de la ideologia gihadista, ja que, en considerar-la moralment inacceptable, no l'estudiem en profunditat per entendre la visió del món i el futur que promet als seus partidaris.

Per tant, una anàlisi precisa d'aquestes cèl·lules i xarxes és essencial no només per superar les lectures culturalistes, sinó també per proposar altres claus de comprensió de les raons i de les maneres de participar en organitzacions terroristes gihadistes.

3. Cita traduïda per l'autor de l'original en francès.

Conclusió

Des del punt de vista de l'anàlisi, el 17A demostra que els debats sobre els processos de radicalització estan oberts. Han prevalgut dues lectures antagòniques: una aproximació enfocada sobre les dimensions culturals i religioses, enfront d'una altra focalitzada sobre el paper de l'entorn socioeconòmic. Ara bé, a Barcelona com a qualsevol altre lloc d'Europa, cap de les dues és suficient per comprendre el que va succeir realment. La lectura culturalista mou el debat cap a l'*altre*, els particularismes culturals i religiosos del qual constitueixen factors de vulnerabilitat, mentre que la lectura socioeconòmica, si bé té el mèrit de plantejar problemes fonamentals, comporta un desavantatge: amaga la «capacitat de decisió i acció» (*agency*) dels actors implicats i la dimensió politicoreligiosa de la radicalització (paper de reclutadors, ideologia gihadista, xarxes terroristes, etc.).

NO ES TRACTA DE GENT DESPISTADA O VIOLENTA PER SE, SINÓ DE PARTIDARIS D'UN CORRENT QUE TÉ ELS SEUS REFERENTS, ELS SEUS RAONAMENTS EXTREMAMENT RACIONALS I LA SEVA PRÒPIA LòGICA RELIGIOSA

Com en altres zones d'Europa i del món, el debat sobre la radicalització pateix un problema major: que dona lloc sistemàticament a una confrontació constant entre els partidaris de diferents visions i disciplines. No obstant això, atès el seu caràcter processual i multidimensional, l'anàlisi dels fenòmens de radicalització no pot prescindir d'un enfocament pluridisciplinar que englobi les quatre dimensions que comporta el procés de radicalització, és a dir, la personal, la socioeconòmica, la política i la religiosa.

En una conjuntura en què molts celebren el final del protoestat anomenat *Estat Islàmic* –que interpreten erròniament com el final del moviment del mateix nom–, la velocitat amb la qual es van eclipsar els debats de fons després del 17A és preocupant. És com si se li donés el mateix tractament que a un succés tràgic ocasionat accidentalment, sense la reflexió profunda sobre els seus detalls. En el moment en què es redacta aquest informe, dotzenes de combatents estrangers europeus estan tractant de tornar de Síria i l'Iraq cap a Europa, i els països europeus segueixen mantenint nivells alts d'alerta: per tant, és més urgent que mai adoptar un enfocament holístic del fenomen del terrorisme en comptes de limitar-se a reaccionar –periòdicament i amb urgència– a les seves conseqüències.

Referències bibliogràfiques

- Ávila, Maika. «Los terroristas eran normales, responsables y educados». *Cadena SER* (22 d'agost de 2017) (en línia) http://cadenaser.com/programa/2017/08/22/hoy_por_hoy/1503383604_426307.html.
- Burgat, F. *Islamism in the Shadow of Al Qaeda*. Austin: University of Texas Press, 2008.
- Carretero, Nacho. «La estrategia del imán de Ripoll abre un nuevo frente en la lucha antiterrorista». *El País* (22 d'agost de 2017).
- Crettiez, Xavier; Ainine, Bilel i Lindemann, Thomas. «Saisir les mécanismes de la radicalisation violente: pour une analyse processuelle et biographique des engagements violents». Rapport de recherche pour la Mission de recherche du Droit et Justice (abril del 2017).
- Feuer, Sarah i Pollock, David. «Terrorism in Europe: The Moroccan Connection». *The Washington Institute* (24 d'agost de 2017) (en línia) <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/terrorism-in-europe-the-moroccan-connection>.
- França, João. «El protocolo catalán contra la radicalización islamista en las aulas: ¿prevención o estigma?» *Eldiario.es* (4 de maig de 2017) (en línia) http://www.eldiario.es/catalunya/educacion/protocolo-radicalizacion-islamista-prevencion-estigma_0_639736454.html.
- Garcés-Mascareñas, Blanca. «17A: Barcelona canvia de guió» a «Atemptats de Barcelona: reaccions, explicacions i debats pendents». *CIDOB Report*, núm. 2: (gener del 2018).
- García-Calvo, C. i Reinales, F. «Patterns of Involvement among Individuals Arrested for Islamic State-related Terrorist Activities in Spain, 2013-2016». *Perspectives on Terrorism*, vol. 10, núm. 6 (2016) (en línia) <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/562>.
- García, Jesús. «Vida y obra del imán de Ripoll». *El País* (17 de setembre de 2017) (en línia) https://elpais.com/ccaa/2017/09/02/catalunya/1504350598_171252.html.
- Gurr, Robert. *Why Men Rebel*. New York: Routledge, 2012 (1970).
- Hamid, Nafees. «What Makes a Terrorist?» *The New York Review of Books* (23 d'agost de 2017) (en línia) <http://www.nybooks.com/daily/2017/08/23/what-makes-a-terrorist/>.
- Khosrokhavar, Farhad. «Le Maroc exporte ses djihadistes», *Le Monde* (23 d'agost de 2017) (en línia) http://www.lemonde.fr/idees/article/2017/08/23/farhad-khosrokhavar-le-maroc-exporte-ses-djihadistes_5175307_3232.html.
- Neumann, Peter R. «Prisons and Terrorism. Radicalization and De-Radicalization in 15 Countries». International Centre for the Study of Radicalization and Political Violence (ICSR), Londres: 2016 (en línia) <http://icsr.info/wp-content/uploads/2012/10/1277699166PrisonsandTerrorismRadicalisationandDeradicalisationin15Countries.pdf>.

- Ordiales, Enrique. «El imán tenía dos caras: aquí en la mezquita una, fuera otra». *Hoy por Hoy* (21 d'agost de 2017) (en línia) http://cadenaser.com/programa/2017/08/21/hoy_por_hoy/1503275925_134269.html.
- Penninx, R. i Martiniello, M. «Integration processes and policies: state of the art and lessons», a: Penninx, R.; Kraal, K.; Martiniello, M. i Vertovec, S. (eds.). *Citizenship in European Cities. Immigrants, Local Politics and Integration Policies*. Aldershot: Ashgate, 2004, p. 139-163.
- Penninx, R. i Garcés-Masareñas, B. «The Concept of Integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept», a: Garcés-Masareñas, B. i Penninx, R. (eds.). *Integration Processes and Policies in Europe*. IMISCOE Research Series. Cham: Springer, 2016.
- Peliger, Arie i Milton, Daniel. «From Cradle to Grave: The Lifecycle of Foreign Fighters in Iraq and Syria». New York: Combating Terrorism Center (novembre del 2016) (en línia) <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/CTC%20Cradle-to-Grave2.pdf>.
- Puchot, P. i Caillet, R. *Le combat vous a été prescrit: Une histoire du jihad en France*. París: Stock, 2016.
- Reinares, Fernando; García-Calvo, Carola i Vicente, Álvaro. «Dos factores que explican la radicalización yihadista en España». *ARI*, núm. 62 (8 d'agost de 2017) (en línia) http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_es/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_es/zonas_es/ari62-2017-reinares-garcialcalvo-vicente-dos-factores-explican-radicalizacion-yihadista-espana.
- Roy, Olivier. «Who are the new jihadis?». *The Guardian* (13 d'abril de 2017) (en línia) <https://www.theguardian.com/news/2017/apr/13/who-are-the-new-jihadis>.
- Van Ostaeyen, P. «Belgian radical networks and the road to the Brussels attacks». *CTC Sentinel*, vol. 9, núm. 6 (2016) (en línia) <https://www.ctc.usma.edu/posts/belgian-radical-networks-and-the-road-to-the-brussels-attacks>.